

Талабалар Гуруҳининг Психологик Қиёфаси

Муҳаббатхон Закирова

Психология кафедраси катта ўқитувчиси

Дилноза Асророва

Педагогика-психология йўналиши талабаси, Фарғона давлат университети

Аннотация

Мустақил юртимизнинг ривож, равнақи ва истикболи кўп жиҳатдан олий мактаб тайёрлаётган мутахассисларнинг маҳоратига боғлиқ. Шу ўринда талабалар гуруҳининг шаклланишидаги ижтимоий-психологик ўзига хос хусусиятлар мавжудлигини таъкидлаш лозим. Ушбу мақола талабалар гуруҳининг ижтимоий-психологик қирраларини очиб беришга бағишланган.

Калит сўзлар: талабалар, ижтимоийлашув, идентификация, аттракция, ижтимоий мавқе, касбий мавқе

Замонавий талабалар ҳозирги кунда ижтимоий-маданий, сиёсий, иқтисодий, ички ва ташқи характердаги мураккаб беқарорликка юз тутган глобаллашув ҳодисалари шароитида шаклланимоқда. Бундай шароитлар таъсирида уларнинг аксарияти бевосита ёлғизлана бошлайдилар. Талабалар ёши даври ҳақида гапирар экан, рус психологи, социологи ва антропологи И.С.Кон, бу давр ақлий хусусиятларни тавсифловчи, ижтимоийлашувнинг юқори чўққиси ҳисобланувчи, ақлий функцияларнинг ривожланиши, шахсни шакллантириш даври, деб атайди.

Талабалар деганда, моддий ва маънавий ишлаб чиқаришда ижтимоий ҳаётга ва мутахассисликка оид ролларни муайян қоида ва махсус дастур асосида бажаришга тайёрланаётган ижтимоий гуруҳ тушунилади. Олий ўқув юртидаги таълимнинг ўзига хос хусусиятлари талабаларнинг бошқа ижтимоий гуруҳлар билан (улар хоҳ расмий, хоҳ норасмий бўлсин) мулоқотга киришиши учун муҳим имконият яратади. Талабалар даврининг асосий хусусиятларидан бири ижтимоий етуқликнинг жадал суръатлар билан рўёбга чиқишидир. Маълумки, ижтимоий етуқлик шахдан зарур ақлий қобилиятни ҳамда ижтимоий турмушда бажариладиган турли ролларни эгаллашга, фарзандларни тарбиялашга, фойдали меҳнатда қатнашишга тайёрланишни талаб қилади. Мазкур жараённинг бош мезонлари ва кўрсаткичлари мутахассис бўлиш имконияти ва унга интилиш туйғуси, жамоатчилик топшириғи, меҳнатда фаоллик кўрсатиш, қонунлар олдида жавобгарлик, иродавий зўр бериш, ёш оталик ва оналик ролини ўташ, ижтимоий гуруҳга раҳбарлик қилиш, спорт билан шуғулланиш, бўш вақтни ташкил эта олиш ва ҳоказолардан иборат.

Талабалар даври шахснинг ижтимоий ва касбий мавқеини англашидан бошланади. Мазкур паллада ёшлар ўзига хос руҳий инқироз ёки тангликни бошидан кечирадидилар. Жумладан, катталарнинг ҳар хил кўринишдаги ролларини тез суръатлар билан бажариб кўришга интиладилар, турмуш тарзининг янги жиҳатларига кўника бошлайдилар. Катта одамларнинг турмуш тарзига ўтиш жараёни шахснинг камол топиш хусусиятларига боғлиқ ички қарама-қаршилиқларни келтириб чиқаради. Ҳозирги фан-техниканинг ривожини бир томондан, ахборотларни ва маълумотларни кўпайтирса, иккинчи томондан, талабаларда мутахассисликка оид билимларга барқарор қизиқишнинг йўқолишига олиб келади. Чунки қатъийлик, ижодий изланиш, иродавий зўр бериш ўрнини лоқайдлик ва фаолиятсизлик эгалламоқда. Бошқача айтганда, улар “тайёр ахборотларнинг қулига” айланмоқдалар. Компьютер, интернет, мобил телефонлар инсон ақлий меҳнатини енгиллаштириб, уларни ақлий зўр беришдан халос этса-да, ёшларнинг руҳий ҳолатларида ўзига хос ўзгаришларни юзага келтиради. Яъни, ёшлар виртуал оламнинг қулига айланиб ижтимоий коммуникациядан узоклашадилар ва бу бевосита бегоналашиш ҳамда ёлғизланишга олиб келиши табиий.

Психологлардан Б.Г.Ананьев, Н.В.Кузьмина, Н.Ф.Тализина, В.Я.Ляудис, И.С.Кон, В.Т.Лисовский, А.А.Бодаев, А.В.Петровский, М.Г.Давлетшин, И.И.Ильясов, А.В.Дмитриева, З.Ф.Есарева, А.А.Вербицкий, В.А.Токарева, Э.Ғ.Ғозиевларнинг тадқиқотларига кўра [140], олий ўқув юртларида таълим олиш талабалар учун жуда оғир кечади, чунки бу даврда шахснинг мураккаб фазилатлари, ҳислатлари, сифатлари такомиллашиш босқичида бўлади. Мазкур ёш давридаги ижтимоий-психологик ўсишнинг хусусиятларидан бири ўқиш фаолиятининг онгли мотивлари кучайишидир. Талабаларда ахлоқий жараёнларнинг ўсиши сушт амалга ошса-да, ҳуққнинг мустақиллик, ташаббускорлик, топқирлик, фаросатлилик каби энг муҳим сифатлари такомиллашиб боради. Шунингдек, уларда ижтимоий ҳолатларга, воқеликка, ахлоқий қоидаларга қизиқиш,

ISSN 2792-4025 (online), Published under Volume: 1 Issue: 5 in October-2021

Copyright (c) 2021 Author (s). This is an open-access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution License (CC BY). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

уларни англашга интилиш тобора кучаяди. Психологларнинг тадқиқотлари шахс турмуш тажрибасини эгаллашида унда ўзлигини англаш вужудга келишини, жумладан, шахсий ҳаётининг мазмунини англаши, аниқ турмуш режаларини тузиши, келажак ҳаёт йўлини белгилаши амалга ошишини кўрсатади. Талаба аста-секин микрогуруҳнинг нотаниш шароитларига кўникиб боради, ўзининг ҳақ-ҳуқуқлари ва мажбуриятларини била бошлайди, шахслараро муносабатнинг янгича кўринишини ўрнатади, турмушдаги ижтимоий ролларни амалда шахсан синаб кўришга интилади. Улардаги романтик ҳис-туйғулар воқеликка муайян ёндашишга бирмунча халақит беради. Бунинг асосий сабаби, талабалар турмушдаги ютуқлар ва муваффақиятсизликларнинг ижтимоий-психологик илдизлари нимадан иборат эканлиги тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлмайдилар.

Биринчи босқич талабаси сифатида ёшлар 17-19 ёш оралиғида ўз хулқи ва билиш фаолиятини онгли бошқариш имкониятига эга бўлмайди ва шунга кўра хулқ мотивларининг асосланмаганлиги, узокни кўра олмаслик, эҳтиётсизлик ҳолатлари рўй беради. Бунинг натижасида талаба ечим топиш мақсадида ўзини ёлғизланиш гирдобига уради. В.Т.Лисовскийнинг фикрича, 19-20 ёшларда айрим салбий хатти-ҳаракатлар кўзга ташланади. Мазкур ёшда хоҳиш ва интилишнинг ривожланиши ирода ва характердан анча илгарилаб кетади. Бунда одамнинг ҳаётий тажрибаси алоҳида роль ўйнайди, чунки талаба шу тажриба етишмаслиги натижасида назария билан амалиётни, фантазия билан реалликни, романтика билан экзотикани, ҳақиқат билан иллюзияни, орзу билан хоҳишни, оптимизм билан қатъийликни аралаштириб юборади¹.

Талабалик даврида ёшларнинг ҳаёти ва фаолиятида ўзини ўзи камолотга етказиш жараёни муҳим роль ўйнайди. Бунда ўзини бошқаришнинг таркибий қисмлари ҳисобланган ўзини ўзи таҳлил қилиш, ўзини ўзи назорат этиш, ўзини ўзи баҳолаш ва ўзини ўзи текшириш кабилар алоҳида аҳамият касб этади. Идеал “Мен”ни реал “Мен” билан таққослаш орқали ўзини ўзи бошқаришнинг таркибий қисмлари амалий ифодага эга бўлади. Талабаларнинг нуктаи-назарича, идеал “Мен” ҳам муайян мезон асосида етарли даражада текшириб кўрилмаган бўлади, шунинг учун улар гоҳо тасодифий, ғайритабиий ҳис этилиши муқаррар. Бинобарин, реал “Мен” ҳам уларнинг ҳақиқий баҳосидан анча йироқ кўринишда идрок қилинади. Талаба шахсининг такомиллашувида бундай объектив карама-қаршиликлар ўз шахсиятига нисбатан ички ишончсизликни вужудга келтиради. Ўқув йили бошида талабада кўтаринки кайфият, олий ўқув юртига кирганидан завқ-шавқ туйғуси кузатилса, таълимнинг шарт-шароити, мазмуни, моҳияти, кун тартиби, муайян қонун-қоидалари билан яқиндан танишиш натижасида унинг руҳиятида кескин танглик юз беради. Юқорида айтилган ички ва ташқи омиллар таъсири оқибатида талабаларнинг руҳий дунёсида умидсизлик, руҳий парокандалик кайфияти, яъни истикболга ишончсизлик, иккиланиш, ҳадиксираш каби салбий ҳис-туйғулар намоён бўлади. Бизнингча, олий мактабнинг биринчи босқичига қабул қилинган талабаларга ўзига хос муносабатда бўлиш мазкур даврнинг бошланғич поғонасида муҳим шартлардан бири ҳисобланади.

Таъкидлаб ўтилган ҳолатлардан қатъий назар, йигит ва қизларни олий ўқув юртига қабул қилиш уларда ўз кучлари, қобилиятлари, ақл-заковатлари, ички имкониятлари ва иродаларига қатъий ишонч туғдиради. Ана шу ишонч ўз навбатида тўлақонли ҳаёт ва фаолиятни уюштиришга умид ҳис-туйғусини вужудга келтиради. Талабалик даврининг кейинги босқичлари хулққа, воқеликка баҳо беришда имкониятидан ташқари талаб кўйиш ва қатъиятлилик хусусияти билан фарқланади. Шунинг учун талабалар ҳар доим принципаал бўла олмайдилар. Баъзан улардаги қатъиятлилик катталарга нисбатан салбий муносабатдек туюлади. Ю.А.Самариннинг таъкидлашича, талабаларнинг камол топишида ҳар хил ижтимоий-психологик хусусиятлар, ўзига хос карама-қаршиликлар, ички зиддиятлар мавжуд бўлади. Одатда талабалар учинчи босқичларга келиб олий ўқув юрти ҳамда мутахассисликни тўғри танлагани ҳақида яна жиддий ўйлай бошлайдилар. Шунингдек, уларда ижодий тафаккур, муайян ҳаётий тажриба, ўзлаштирилган билимларни тартибга солиш асосида ҳис-туйғулар, қарашлар, ахлоқий қадриятлар, ўзлигини англаш ва барқарор эътиқод шаклланади. Талабалар ҳукм ва хулоса чиқаргач, ўз хатти-ҳаракатида қатъий туриб уларни ҳимоя қилади, ҳаётнинг турли соҳалари бўйича ҳар хил даражадаги кўникма ва малакаларга, назарий билимлар, ижтимоий-психологик тушунчаларни амалий фаолиятга татбиқ этиш имкониятига эга бўладилар.

Касб танлаш, ўқиш, турмуш қуришга қаратилган жамиятнинг ушбу энг фаол қатлами сифатида шахсларнинг ижтимоий, ишлаб чиқариш ва меҳнат, оилавий ҳаётдаги, фуқаролик фаолиятидаги ўрнини аниқлашга бўлган эҳтиёжларидан келиб чиқади. Олий таълим муассасаси ижтимоий институт сифатида талаба шахсини ривожлантириш учун шарт-шароитларни таъминлаш, талабаларнинг ахборот-концептуал, когнитив, ижтимоий-маданий билимлари базасини яратиш, ижтимоий аҳамиятга эга бўлган фаолият доирасида уни ижтимоий муносабатлар тизимига жорий этишни шакллантириш учун мўлжалланган.

¹ Майерс, Д. Социальная психология, 6-е международное издание / Д.Майерс. - СПб.: Питер, 2002 г. - 752 с. 258-259 бетлар.

Жаҳон психологиясида хулқ-атвор, муомала ва фаолият муваффақиятини таъминловчи омилларнинг энг муҳими тариқасида инсоннинг ҳиссий ҳаёти ётиши аксарият олимлар томонидан таъкидлаб ўтилган. Бу талқиннинг ҳаққонийлигига ҳеч қандай эътирозлар бўлиши мумкин эмас, чунки мазкур омил устувор, далил тақозо қилмайдиган таркибий қисм сифатида тадқиқот предмети моҳиятига сингиб кетган. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, талабалар муомаласининг, хулқ-атворининг кечиши, фаолиятининг муваффақиятли яқунланиши кўп жиҳатдан шахснинг ҳиссий ҳолатларига, изоҳланиши мураккаб бўлган руҳий кечинмаларга, юксак хис-туйғуларга боғлиқ. Ҳис-туйғуларнинг мустаҳкамлиги, барқарорлиги, мукамаллиги сифатларининг мавжудлиги уларнинг динамик стереотиплари типига айланганидан далолат беради. Фаолият ва хулқни шахс томонидан онгли равишда бошқариш услуги шаклланганлигини билдиради. Табиатнинг таркибий қисмлари ва жамиятнинг аъзолари билан турли шаклдаги, ҳар хил хусусиятли муносабатга киришиши, улар билан муомала қилиш маромларининг даврий ўзгаришини вужудга келтиради. Ана шу ўзгариш туфайли омад ва омадсизлик, келажакка ишонч ва умидсизлик, романтика ва ҳақиқат, симпатия ва антипатия, прогресс ва регресс, жўшқинлик ва тушқунлик, фаоллик ва сустлик каби биринчиси ижобий ва иккинчиси салбий руҳий ҳодисалар келиб чиқади. Бинобарин, жамики нарсанинг бошланғич асоси, манбаи ҳиссиёт деган ғояни, унинг қийматини бирмунча қадрини туширади, лекин иккинчи даражали омилга айлантириб қўймайди. Омилларнинг бирламчи ва иккиламчи даражалар сифатида баҳоланиши ушбу психологик ҳодиса моҳиятини оқилона талқин қилиш заруриятини вужудга келтиради. Шундай экан, уларнинг моҳиятини, келтириб чиқарувчи сабабларини, ҳаракатлантирувчи кучларни муайян далилларга асосланиб таҳлил қилиш муаммоси юзага келади.

Талабалар фаолияти ва хулқининг муайян қонуниятларга асосланган ҳолда амалга ошиши ҳам объектив, ҳам субъектив шарт-шароитларга боғлиқ. Табиий омилларни келтириб чиқарувчи объектив шарт-шароитлар, яъни микро ва макро муҳит, моддий борлик, ёрдамчи воситаларнинг мавжудлиги, уларнинг юксак талабаларга жавоб бериш имконияти, ташқи қўзғатувчиларнинг безарарлиги, вақт ва фазовий ўлчовларнинг мутаносиблигидан таркиб топади. Талабалар хулқи ва фаолиятининг намоён бўлиши учун табиий шарт-шароитлар тизими яхлит ҳолда иштирок этиши, уларнинг муваффақиятини таъминловчи омиллар мажмуаси тариқасида хизмат қилиши мумкин. Табиий шарт-шароитлардаги тўқислилиқдан ташқари айрим етишмовчиликлар ва узилишларнинг содир бўлиши нуқсонларни келтириб чиқаради, бунинг оқибатида талабаларда руҳий кечинмалар фаоллиги, илдамлиги, мақсадга йўналганлиги бузилади. Табиий шарт-шароитлар, муҳит таъсирида талабалар руҳий оламида бир қатор кескинликка йўналган ҳам сифат, ҳам миқдор ўзгаришлари вужудга келади. Улар янгилашларда, янги фазилатлар, хислатлар туғилишида намоён бўлади. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, табиий муҳитнинг таркибий қисми бўлмиш географик муҳит бу борада катта роль ўйнайди. Кўпинча у биринчидан, биологик шартланган талаба сифатларига таъсир этиб, фенотипларни генотипларга айлантиради. Иккинчидан, талабалар ривожланишида характерологик хусусиятларнинг табиий равишда шаклланишига таъсир ўтказиши. Натижада муҳит билан уйғунлик таъминланишига замин яратади. Талабалар шахсининг шаклланишида субъектив шарт-шароитлар шахслараро муносабатларнинг, фаолиятнинг, хулқ-атворнинг ижтимоий турмушда самарали амалга ошишини узлуксиз равишда таъминлаб туради. Субъектив шарт-шароитларнинг қаторига талабалар шахсининг барқарорлиги, характерининг мустаҳкамлиги, эҳтиёж, мотив, маслақ, салоҳиятнинг пухталиги, ўзини ўзи бошқариш услубининг катъий равишда шаклланганлиги қиради. Одатда объектив ва субъектив шарт-шароитлардаги ўзгаришлар туфайли ижобий ёки салбий хусусиятли психологик ҳолатлар, ҳодисалар, кечинмалар устуворлиги юзага келиб моддий асос вазифасини бажарувчи олий асаб фаолиятининг ритмикасини, ишчанлик қобилятини сусайтиради. Бунинг оқибатида фаолият, хулқ-атвор ва шахслараро муносабатлар амалга ошишида одатий саъй-ҳаракатлар, жараёнлар бузила бошлайди, фавқулотда асабийлик, руҳий нуқсонлилиқ, қонуниятдан четга оғишлиқ, нохуш кечинмалар ҳокимлиги етакчилик қилади. Шу сабабдан талабалар фаолияти, хулқ-атвори ва шахслараро муомаласининг маҳсулдорлиги, собитқадамлилиги, мақсадга йўналганлиги сифатларининг доминантлилиги йўқолади. Натижада эзгу ниятлар армон тариқасида талаба психологиясида ҳукм сура бошлайди.

Талабалар ҳаётида ижтимоийлашув жараёни муҳим аҳамият касб этади. Ижтимоийлашув деганда, бир томондан, мавжуд ижтимоий меъёрлар, қадриятлар, маданий белгиларни ўзлаштириш ва шу асосда установакалар, қадриятлар тизими, ижтимоий эҳтиёжлар ва шу қабиларни ишлаб чиқиш тушунилади. Иккинчи томондан эса, индивиднинг ижтимоий ҳаётга киришуви, ижтимоий сифатларга бирикиш жараёнини англатади. Умумий ҳолатда ижтимоийлашув жамият аъзоларининг “цивилизацияси”ни билдиради. Мулоқот талабаларнинг ижтимоий фаолияти сифатида улар томонидан ижтимоий ролларнинг англанишини ифодалайди. Бу орқали мулоқотнинг аҳамияти ва ундаги ижтимоий ҳамда шахсий детерминантлар адекват тарзда идрок қилинади.

Инсон ижтимоий хулқининг турли шакллари ижтимоий роллар деб аталади. Маълумки, ижтимоий роллар мулоқотнинг аҳамиятлиги тизимида қуйидаги даражаларни ифодалайди: дўст тушунчасининг шартланганлигини ифодалайдиган шахслараро таъсир; гуруҳнинг ижобий баҳосини ифодалайдиган гуруҳий

таъсир; маданий-тарихий аҳамиятлиликни ифодалайдиган жамият томонидан тан олинганлик даражаси. Мазкур даражалар В.Г. Крысько томонидан тавсифланган бўлиб, барча сифатлар талабалик даврига хос. Олий ўқув юртлирида таълим олувчилар гуруҳи ўн бештадан ўттиз кишигача камровга эга. Яъни, эътибор билан қаралса, талабалар гуруҳи ўз ўрнида бир нечта микрогуруҳчаларни бирлаштиради. Ёшлар узлуксиз равишда олий ўқув юртида 6-8 соатни биргаликда ўтказадилар. Шундай қилиб, улар таълим муассасасида доимий алоқаларни амалга оширадилар. Талабалар умумий мақсадга эга бўлган ҳамкорликдаги фаолиятда бўладилар. Ана шу ҳамкорлик натижасида улар ўртасида симпатия, дўстона муносабат, ўзаро ёрдам каби эмоционал алоқалар таркиб топа бошлайди. Шахсларо, гуруҳий муносабатлар давомида идентификация жараёни рўй беради. Гуруҳда фаолият олиб борар экан, талаба гуруҳ аъзоларининг қизиқишлари, қадриятлари, хулқ-атворини биргаликда баҳам кўради. Шу асосда талабада “биз” ва “улар” сифатидаги англаш жараёни содир бўлади. Талабаларнинг шахсларо муносабатлардаги эҳтиёжи ишончли тенгдошига нисбатан йўналтирилади. Лекин бундай инсоннинг топилмаслиги эҳтиёжнинг қондирилмаслиги ҳамда ёлғизлик ҳиссининг пайдо бўлишига олиб келади. Ваҳоланки, талабалар нафақат шахс сифатида, балки ўз-ўзини намён қилиш субъекти сифатидаги шаклланиши рўй берадиган вазиятда ўзининг тушунилмаслигини ҳис қилиши ички руҳий номутаносибликка сабаб бўлиши мумкин. Дўстона муносабатлар асосидаги шахсларо интилиш “шахсларо аттракция” тушунчасини ифодалайди². Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ҳиссий-эмоционал баҳо инсоний муносабатларнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Гуруҳдаги ўзаро таъсир жараёнида ёлғизлик ҳиссининг пайдо бўлишига субъектнинг ижтимоий ўрни мавжуд эмаслиги, аттракция намён бўлишида ташқи омилларнинг етишмаслиги, яъни аффилиация³, рефлексия, ҳиссий-эмоционал ҳолат, фазовий яқинлик кабилар сабаб бўлади. Агар аффилиация ўзгаларга ёқишга асосланса, аҳамиятли шахс сифатида ҳис қилиниш бўлса, рефлексия инсоннинг ўз-ўзини шахс сифатида англаши ва ўзгалар томонидан қай даражада идрок қилинишини таҳлил қилишга асосланади. Ўз-ўзига нисбатан ноадекват баҳо бериш (паст ёки юқори), ўзгалар фикрини менсимаслик ҳолатлари қарама-қаршилиқларга олиб келиши мумкин, бу гуруҳда алоҳида шахс сифатида эътироф этилишга ҳалакит беради. Ўзаро муносабатларни йўлга қўйишдаги ижобий эмоцияларни пайдо қиладиган бошқа омиллар гуруҳда сифатли мулоқот доирасини яратиш имконини беради. Бу эса ижтимоий муносабатлардаги психологик барқарорлик ва ҳиссий-эмоционал хотиржамликнинг вужудга келишига замин яратади. Талабалар гуруҳида ижтимоий роллар тақсимоли у даражада кўп бўлмаганлиги сабабли шахсларо мулоқотдаги муаммолар тезда кўзга ташланади. Муайян ролни бажармаслик ижтимоий, эмоционал, психологик, маданий фарқларни юзага чиқаради ва гуруҳ томонидан талабани писанд қилмаслик ҳолатига олиб келади.

Талабалар гуруҳида мулоқотга киришиш муаммоси гуруҳни ташкил этувчи таркибий қисмларга боғлиқ равишда мураккаблашиб боради. Олий ўқув юртлирида таълим олувчилар йўналишлардан келиб чиқиб шакллантирилса-да, уларда бўлғуси гуруҳдошларнинг психологик мутаносиблиги ҳисобга олинмайди. Баъзи талабалар ўзларини ҳали ҳам мактаб давридаги бошқарувчи ёки раҳнамоликни истайдиган ўқувчи ролида тасаввур қилади. Уларга талабалик мавқега киришишлари учун маълум бир муддат талаб этилади. Янги ижтимоий ролга киришиш, талабаликка хос бўлган ҳаётий позицияни эгаллаш уларнинг тасаввур дунёсида ноаниқ шаклларда ифодаланади. Бироқ улар ўз ролларига шиддат билан киришиб, ўз мавқеи доирасидаги афзалликлардан фойдалана бошлайдилар. Мазкур вазиятни гуруҳдаги олдиндан лидерликка мойиллиги кучли бўлган талабалар мураккаблаштирадилар. Улардаги фаоллик натижасида ўрта даражадаги талабаларнинг янги ижтимоий муҳитга мослашишларини, хоҳиш-истакларини намён қилишга йўл қўймасликлари ҳодисаси учрайди. Гуруҳлардаги стихияли кутбланиш жараёни мулоқот учун номақбул шароитни юзага келтиради. Расмий равишда бир гуруҳга бирлаштирилган талабалар турли шахсий хусусиятларга эга бўладилар. Бу эса ўз ўрнида қўшимча коммуникатив тўсиқларни яратади. Гуруҳда янги дўстона муносабатларни йўлга қўйиш ва келгусида уни сақлаб қолиш учун талабалар коммуникатив таъсир қила олиш малақаларига эга бўлишлари лозим. Коммуникатив таъсир кўрсатиш одоб-ахлоқ, эмпатия, эмоционал хайрихоҳлик, диалогик мулоқотдаги намоёишкороналик каби сифатларни ўз ичига олади.

Мулоқот – маданиятнинг бир бўлаги ва маданият мавжудлигининг шарт-шароитидир. Чунки маданият инсон томонидан сунъий равишда яратилган ҳаёт тарзи, мулоқот эса инсон ҳаёт фаолиятининг барча жабҳаларига сингиб кетган. Мулоқот суҳбатдошларнинг ўзаро алоқасини (коммуникатив вазифа), ўзаро ифодаланиш тилини (информацион вазифа), ўзаро тушунишни (когнитив вазифа), муносабатларнинг кечирилиш чуқурлигини

² Шахсларо аттракция (лот. *attractio* - ўзига тортиш, жалб қилиш) – индивиднинг ўзга индивид томонидан идрок қилиниш жараёнида ўзаро тушунилиши ва ўзаро таъсир кўрсатиши.

³ Аффилиация (ингл. *affiliate* - бирлаштирмақ) – инсонларнинг бирлашишга интилиши, бир-бири билан қониқарли муносабатлар ўрнатишга эҳтиёж сезиши, ўзини қадрли ва аҳамиятли шахс сифатида ҳис қилиши.

(эмотив вазифа), ўзаро алоқадорлик ва бошқарувни (конатив вазифа), ўзаро таъсир жараёнини (креатив вазифа) таъминлайди. Мулоқот хилма-хил мезонларни ифодалайдиган мураккаб ижтимоий-психологик ҳодиса ҳисобланади. Ва бундай мезонларни талабаларнинг барчаси ҳали тўлиқ эгалламаган бўлади. Гуруҳларни ташкил этувчи жараёнларнинг таркибий қисмлари вазиятдан четлашиш, бегоналашиш ва ҳис-туйғунинг чегараланганлиги ёки коммуникатив ўзаро таъсирнинг издан чиқишига олиб келади. Бошқа томондан, ўзаро таъсир талабани янги ижтимоий ролларни ўзлаштиришига ҳам хизмат қилиши мумкин. Гуруҳда ижтимоийлашувнинг механизми бўлган идентификация, яъни субъектнинг ўзини гуруҳ билан солиштириши, айнанлаштириши жараёни деб ҳисобланади. Идентификация, мутахассисларнинг фикрича, инсонни хавотирликдан, асабий кўзғолишлардан халос этади ва ички низоларнинг заифлашувига олиб келади. Гуруҳий жамоанинг ташкилий, ижтимоий, эмоционал аҳамиятини англаш давомида инсон ўз-ўзини идентификация қилиш – ўзини намоён қилиш, ўзи ўзини таъкидлашга эҳтиёж сезади. Бундай жараёнда қисман яққаланиш рўй беради. Агар идентификация инсоннинг гуруҳий мансублигини англаш билан боғлиқ бўлса, ўзини ўзи идентификациялаш шахс сифатидаги такомиллашувнинг шартидир. Айтиш лозимки, бундай такомиллашув жараёнида талабалар ўз “Мен”ини яққол ифодаланган ҳолда сақлашлари ва такомиллаштиришлари мураккаб кечади. Натижада яққаланишга интилиш кучаяди ва улар ижтимоий алоқалардан ўзларини олиб қочадилар. Талабаларга ташқи таъсирларга берилувчанлик, жиззакилик, кўрқув, хавотирланиш ва фрустрация хос бўлиб, улар ўзларига нисбатан раҳмдилликни ҳис қиладилар, пессимист бўладилар, ўзгалардан ёвлик, дилсиёҳлик, қаршилик, кўнгилсиз муносабат кутадилар, келажакни эса фақат ёмон бўёқларда идрок қиладилар.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, талабалар гуруҳининг шаклланиши босқичма-босқич амалга ошади. Шу сабабли ҳам уларда илк ижтимоий тасавурларнинг ифодаланиши аста-секинлик билан мураккаблашиб, мустаҳкамланиб боради. Бу ўз навбатида уларнинг ўз олдларига истиқбол режаларни адекват тарзда белгилашларини намоён қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Артамонова, А.А. Переживание одиночества как фактор развития личностного потенциала студентов-первокурсников: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Артамонова Алла Анатолиевна. - М., 2008. - 167 с.
2. Кон, И.С. В поисках себя: личность и её самосознание / И.С. Кон. - М.: Политиздат, 1981. - 151с.
3. Майерс, Д. Социальная психология, 6-е международное издание / Д.Майерс. - СПб.: Питер, 2002 г. - 752 с.
4. Тихонова, Е. В. Социально-психологическая диагностика студентов как основа профессиональной ориентации. / Е. В. Тихонова // Знание. Понимание. Умение. - 2008. - № 2. - С. 49-54
5. G'oziyev, E.G'. Ontogenez psixologiyasi / Ergash G'oziyev, O'zbekiston Milliy universiteti –T: Noshir. 2010. 360 b.